

Роман Л.М.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та мовної комунікації

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

ОБРАЗИ АДЕПТІВ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В РОМАНІ В. ДАНИЛЕНКА «КЛІТКА ДЛЯ ВИВІЛЬГИ»

Анотація. У статті досліджено зображення конформістів та адептів тоталітарної системи в романі В. Даниленка «Клітка для вивільги». Основну увагу зосереджено на образах прислужників радянської влади, які, не маючи власної гідності або переживаючи страх за себе, свою сім'ю, або з заздності йшли на злочини проти співвітчизників і залишалися безкарними.

Ключові слова: тоталітарна система, екзистенційні мотиви, страх, смерть, образ.

Роман Володимира Даниленка «Клітка для вивільги» – твір, у якому реально оцінена катастрофічність наслідків впливу тоталітарного режиму на українців. Зображуючи цю систему, Володимир Даниленко вводить у структуру роману колоритні образи її адептів, які є втіленням усіх негативних рис радянської влади. Образи слідчих КДБ Миколи Олійника, Антонця, Ягоди, Пуговкіна мають явно негативну авторську оцінку. Головною метою введення їх в текст є творення стереотипу людини, цілком підпорядкованої радянській ідеології. Усі вони цинічні, лицемірні, брехливі люди. Найжорстокішим із них зображено Генріха Ягodu, генерального комісара держбезпеки, у якого не залишилось ні краплі людяності, і в своїх діях він керується основними принципами тоталітарної системи: «Страх і насильство змусять запрацювати мільйони каторжників» [1, с. 139]. Він – типовий представник радянської влади, позбавлений моральних принципів, котрий не боїться кари Божої й керується не духовними, а матеріальними принципами. Табори Сибіру стають для нього ідеєю-фікс: «Ми заарештуємо двадцять, тридцять, п'ятдесят, сімдесят мільйонів людей... Кожна новобудова буде новим концтабором, у якому в'язні – будівельники, а начальник табору – виконроб» [1, с. 138]. Єдине, чого він прагне – запроторити якомога більше невинних людей до таборів і зробити з них рабів: «Ми плануємо освоїти ці запаси золота, срібла, заліза, алмазів, свинцю руками в'язнів. Уявіть мільйони політичних і кримінальних каторжників, які ловлять рибу, добувають руду, заготовляють ліс, будують

залізниці, канали» [1, с. 138]. Через вчинки Ягоди письменник демонструє реальні методи роботи НКВС, акцентує увагу на тому, що для енкаведистів головною метою було запропорити за сфабрикованими звинуваченнями якомога більше людей до таборів.

На прикладі образу Євгена Комарницького, автор демонструє безкарність вчинків співробітників НКВС. Використати людину для досягнення своїх цілей, а потім позбавитися її – така поведінка є цілком нормальною для генерального комісара держбезпеки. Генріх Ягода шляхом залякування змушує Комарницького стати причетним до будівництва таборів: «Я даю вам три дні на підготовку доповіді з порадами, як підняти продуктивність праці засуджених у радянських таборах, підпорядкованих комісаріату держбезпеки» [1, с. 139]. Пізніше, розповівши йому про вбивство і зрозумівши свої помилку, Ягода вирішує свою проблему типово для того часу: відправляє невинного до таборів: «Генріх Ягода наказав відвести Комарницького додому, а коли хміль вийшов із голови, заарештував його і відправив по етапу» [1, с. 143]. Євген Комарницький відчуває всю абсурдність тоталітарного світу. Відправлений у Сибір, він має стати одним із в'язнів, для яких писав ідеї стимулювання праці. Але герой протистоїть цьому абсурдові і його протест проявляється у небажанні жити за таких умов: «У людини завжди є вибір, навіть коли його нема» [1, с. 143]. За умов панування радянського режиму для багатьох українців, як і для Євгена Комарницького, єдиним можливим протестом проти тоталітарного світу стала смерть. Але автор утверджує думку, що такі ситуації лише загартували українців, адже пробуджували в них бажання помсти та ненависть до радянської системи. Варто зауважити, що створюючи образ Комарницького, Володимир Даниленко звертається до реальних історичних подій періоду існування радянських таборів. Так, Євген пропонує «Ввести систему заліку робочих днів, за якою кожен в'язень зможе достроково звільнитися від покарання» [1, с. 140]. Така система дійсно існувала та була прописана у виправно-трудоному кодексі Російської Федерації, який було затверджено в серпні 1933 року. У ньому прописувалися різні аспекти діяльності концентраційних таборів. Зокрема, «Кодексом узаконювалася практика зарахування двох днів ударної праці за три дні терміну покарання. Цей прийом широко застосовувався для мотивації ув'язнених під час будівництва Біломорканалу» [2, с. 430]. Можна стверджувати, що зображуючи жорстокість тоталітарної системи, та її представників, автор роману спирається на реальні історичні факти.

Жорстокість Генріха Ягоди автор яскраво демонструє у сцені вбивства Ули Катілюте. Єдина жінка, яку не зміг спокусити комісар, стала безвинною

жертвою: «Ула м'яко відмовляла, і коли він спробував її роздягнути, голосно ляснула його долонькою по щоці. І тоді Ягода вихопив револьвера і застрелив дівчину» [1, с. 142]. Скоївши злочин, комісар не лише не розкаюється, але й поводить, як варвар, роблячи собі з руки померлої жінки мундштук: «Він кухонним ножом відрізав руку, яка давала йому ляпаса... з променевої кістки старий караїм виготовив йому мундштук з інкрустацією сріблом і сапфіром» [1, с. 142]. Нелюдська поведінка Ягоди пояснюється тогочасним політичним устроєм, адже в колах представників радянської влади панувала всюдозволеність.

Ще один образ твору, який демонструє жорстокість тоталітарної системи – начальник табору Ларіон Пуговкін. Він, як і Генріх Ягода, відноситься до тих її представників, які вважали, що мають право розпоряджатися людським життям. І така поведінка була типовою для радянської верхівки, яка намагалася вселити людям думку про те, що Бога не існує, а вони – єдині розпорядники їхніх доль. Одним з таких «вершителей доль» намагався стати й Ларіон Пуговкін, який врятував життя «туберкульозному доходязі» [1, с. 170] Петру Ходжію, аби використати його талант поета для здобуття прихильності Ганни Томей. Коли ж його план провалюється, він безжально розстрілює обох. За вбивство Ганни та Петра начальник табору не отримує ніякого покарання, його не картають докори совісті, адже, як вже було зазначено, у ті часи жити чи не жити вирішували представники влади, а їх вчинки були безкарними.

Під час слідства і суду КДБ порушував Конституцію, Карно–процесуальний Кодекс, Декларацію прав людини. На допитах заарештованих піддавали моральним і фізичним тортурам, шантажували, погрожували їм. Автор акцентує увагу й на тому факті, що смерті в таборах набирали буденного характеру. Щовечора Ларіон Пуговкін прослуховує звіт свого заступника про те, скільки в'язнів померло за його відсутності, і вже вранці наступного дня готовий новий звіт. Радянські табори в романі зображено як конвеєри смерті, у яких знецінюється людське життя.

Є у творі й образ представника «п'ятого управління» – Микола Олійник. Він – раб тоталітарної системи, «людина-гвинтик», яка беззаперечно виконує доручення влади. Звинувачуючи Аліну Іванюк в антирадянській агітації та діяльності, капітан намагається шляхом погроз змусити виконувати його накази. Він не має своїх принципів та моральних переконань і керується лише радянською ідеологією: «Нам потрібні співаки, художники, поети, але такі, які поділяють наші погляди» [1, с. 229]. Олійник

не йде на вбивство, як Ягода та Пуговкін, але докладає максимум зусиль до того, щоб зробити їхнє життя нестерпним.

В. Даниленко також акцентує увагу на «всеприсутності» радянської влади в житті кожного громадянина. Адже, відомо, що за часів СРСР усі боялися промовити хоча б одне провокаційне слово, бо ї стіни мали вуха. Такі реалії вдається яскраво змалювати завдяки образу Антонця, «радянської пронири». Сім'я Іванюків після обшуку за його участі, розуміє, що завжди знаходитиметься під наглядом. Негативність образу слідчого підкреслюється його ставленням до своєї роботи. Розуміючи, що обшук для родини Іванюків став шоком, він глузує з них, проявляючи своє нахабство. Крім того, у досягненні своєї мети, знайти компромат на Аліну, він не нехтує ніякими антигуманними принципами і намагається використати у своїх цілях навіть дитину, Владика, випитуючи у нього потрібну інформацію. У романі зображена система органів радянської влади від керівництва до виконавців наказів, з усією жорстокістю, аморальністю й бездуховністю дій. До числа «прислужників» можемо також віднести Оксена Вохабу та Наталку Зух. Ці образи є другорядними, але вони зіграли не останню роль у долях головних героїв.

На жаль, не всі талановиті українці витримували тиск тоталітарної системи так, як це могли зробити Борис Тен або ж Євген Концевич. Відчуваючи страх за своє життя та життя близьких деякі з них змушені були зректися своїх переконань і пропагувати радянську ідеологію. Одним із представників «заляканих» поетів є Оксен Вохаба, який переживає душевний конфлікт і перебуває у стані крайньої психологічної напруги. Він усвідомлює політичну ситуацію, що склалася в Україні, і розуміє, що йому як поету не можна це замовчувати, але все ж таки страх виявляється сильнішим від його переконань. Завдяки індивідуальним колізіям Оксена Вохаби Володимир Даниленко досягає високого ступеня достовірності та загальної історико-соціальної значущості зображуваної ситуації, адже за часів СРСР письменники ставали успішними через пропаганду радянської ідеології, а ті, хто її заперечував потрапляли до таборів. Таким чином, для героїв Даниленка головним стає поняття страху, саме страх визначає вимушену під багатоступеневим тиском зовнішньої реальності потребу індивідуального вибору, під час якого вирішується дилема подальшого існування. Оксен Вохаба зрікається не лише своїх мистецьких переконань, але й життєвих. Так, він проносить у двір Євгена Концевича «жучок», яким прослуховувалися всі розмови присутніх. Влучну характеристику Вохабі дає господар двору: «У його матері була коротка пуповина... Коли в пологовому

будинку Оксен виліз із матириного лона, лікарі почали думати з якого боку до нього підступитися. І доки думали, він заскочив назад у лono. З того часу Вохаба став полохливим і все життя ховається то за матір, то за своїх покровителів з контори» [1, с. 222]. Такий вчинок допоміг йому здобути прихильність влади, але не примножив його таланту. У романі простежується думка: якщо письменник не буде вірним собі і своєму народові, його творча місія дорівнює нулю. І Оксен Вохаба – яскравий приклад цієї істини: «Не пощастило в творчості Оксену Вохабі. Як тільки його не підтримували спецслужби» [1, с. 270].

Якщо Оксен Вохаба робить «послуги» радянській владі через свій страх, то інший персонаж роману Наталка Зух прагне зумисне допомогти забороторити до в'язниці свою конкурентку Аліну Іванюк. Саме завдяки їй у будинку Іванюків знаходять заборонену літературу, яка стає приводом для закінчення співочої кар'єри головної героїні. Причиною такої поведінки Наталі стає її заздрість.

Отже, у романі «Клітка для вивільги» Володимир Даниленко завдяки поєднанню реальних фактів та авторської вигадки яскраво демонструє той факт, що людські життя та долі не мали ніякої цінності для тоталітарного режиму протягом усього існування СРСР. У тексті образи «прислужників» радянської влади, які дають змогу уявити принципи роботи всієї тоталітарної системи. Письменник утврдує думку про те, що в тоталітарному суспільстві слабка людина приречена на позбавлення людської гідності, переживань неповторності свого існування та самореалізації. Під час змалювання образів конформістів та адептів системи автор звертається до екзистенційних мотивів страху та смерті, що дозволяє йому зобразити радянський світ шизофренічним, а його представників – психічно неврiвноваженими людьми.

Література

1. Даниленко В. Клітка для вивільги. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 370 с.
2. Охримович А., Криштопа О. Україна загартована болем. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 544 с.